

տեղ եւ ընդունել: Առ այս յեցական էր մատա-
կարարե մեզի Ասողի, Նշանակելով Նոյն գեղ-
քին ամին ու օրը: Չամշեան (Բ. 284) 571
թուին մարտ 80ին կը գնե պատահար: Հակա-
ռակ Ասողիկի բացայայտ կերպով Արեգ ամիր-
սեպարուարի հետ զուգահեռելուն: Արեան (ԱՍ-
րարատ, 406) Սուրենի արամեան թուականը կը
հաւասարեցրնե 573 թուին փետր. Յինո թի-
մին եւ թե միւսը կը սխալին¹: Ըստ տոմարական
ուղեղ հաշուի 573 տարւոյ փետրուար 28ր
կր համապատասխանէ Արեգ ամսոյ 22ին,
յոր իրօք ալ կ'ընայ երեքշաբթի օր մը:
Չամշեանի անճշդութիւնը բացորոշ է: Իսկ Արե-
ան տարեթուին մէջ ճիշդ է, բայց ամսաթիւը
եւ օրը սխալ հաշուած է. վառն ղի 572 տար-
ւոյ փետր. 3ը կը համապատասխանե ոչ թե
Արեգի 22ին պլ 2ին եւ կ'ընայ ոչ թե երեք-
շաբթի պլ ըրեքշաբթի:

Հ. Կ. ԱՄՍՐԵՐԱՆՍ

ՍԱՅԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՈՆՆՆՈՒՆԸ ԿՈՒՎԵՂԻ-ՍՅՈՒՆՈՍ

Ա.

Փատուսի Ա. Փատմութեան հատակ-
տունըր Անանունի մէջ:

(Հրատւոյ-թիւն)

Ձ. Պատմութեան զոգովցողութիւն:

Միշտ հաւատարիմ մնալով մեր սկզբուն-
քին՝ հոս ալ խօսիչ պիտի տանք առեւիժ համե-
մատական օրինակներու: Ըր սկսելը Բագրատու-
նեաց եւ Մամիկոնեանց մասին պատմութեանը:

Անանուն

Փատուս

Եւ յազարից քնա ի
Մրժանայ ընդ արեւ մեռա-
գարու. մեռաւ եւ թաղա-
տուն հազարաց ապրող արե-
նաց, եւ մեռանե իշխա-
նեաց Նախարարաց հազա-
րաց բիւրա որաց, որոմ
ոչ որ կարեւր զգէմ ունեւ
պատմութեան: Միւս ընդ
տառը երաներ իւղարարան
Փառաքան յոյզ: Եղն Ա-
րամենեկայ Նախարար մեծ

Այսպիսի պար-
մանի քոր արարեալ զօրա-
վարն սպարապետն Մանու-
ել Հանգեթի Մարգարեի
տիկնաւ եւ մանկավարժ
երկրորդից (Մրժան եւ
Վարդապետն, հանգեթի
ամենայն բանակաւ: Հայոց
մեծամեծ առաջնորդն Նա-
խարարն երեւեալ հասա-
նեւ ի գաւառն Կարնայ, եւ
ամենայն ամառու տարւոյ ընդ

հանգեթի զաւրու: Մատու-
ցանե Նմա պատարագ արի
եւ արծաթ եւ զարգաթե
քնա ի անդր եւ ի վախա-
պահե զմա ի թագ խոյ-
րենի, եւ Նառնեցանե զմա
ի վերայ տիկնապետ ակա-
նակուա քահարէն եւ ուր
նմա զգուստր իւր ի վա-
խիւն: Չստ արար Սրբակ
արքայ ասպետ Հայաստան
երկրին, որ եր իշխան եւ
հրամանատար ամենայն իւս-
գաւորս ի հանե հրամանաց
գլուխ եւ հայր արքայի եւ
եղբայր, էջ 9:

Նմա: Եւ տար սպարապետն
Մանուէլ զգուստր իւր
վարդանդու խա իրե Ար-
շակայ մանկան Մարգարե-
նայ եւ փեսայ իւր անեթը
գնաւ Առեւր հարստին եւ
եղբոր Նորին վարդապետ
եւ տար Նմա զգուստր Սա-
պետին թագաւորունայ ի
Սպիթ գաւառէ, որ թա-
գաւորին (ըստ Գր. խա-
լաթեանցի) թագաւորացն
էնայ էին ըմով ազգին իւս-
գաւորութեան Սրբակուն-
ւոյ, էջ 9: 10:

Այս երկու հատուածները Գր. խալա-
թեանց ալ յառաջ բերած է իւր ռուս մեաթի-
րութեան մէջ («Армянский вопрос» էջ 92—
93) Նպատակը ի հարկէ այն է, ինչ որ
եր լեզուական համեմատութեանց մէջ, պոյսինը՝
ցուցնել թե Անանունի փառաստեան օգտուած
է Նաեւ պատմականօրին, առեւիժ անկից շատ
մը պատմական յետագայ իրողութիւններ իւրեւ-
ատաղձ իւր կայմելիք Հայոց Նախնական պատ-
մութեան: Սակայն ինչ որ Մեծ. քննադատին
լեզուական համեմատութիւններուն Նկատմամբ
ըսիք, Նորիս հոս ալ կ'արժէ Բայց որովհետեւ
Գր. խալաթեանց Անանունի այս հետաքրքրական
հատուածն լեզուական մտաց մէջ՝ որոշ ժա-
մանակի մը (Է—Ը Գրք.) ազգեցութեան տակ
յառաջ եկան՝ Բագրատունեաց ցեղի ծագու-
մի Նուիրագործելու եւ բարձրացնելու ձգտում:
Ներսիսեան կը կարծէ, եւ գլխաւորաբար այս
կարծեաց վրայ յեցած Անանունի գրութեան
ժամանակը որոշելու փորձը կ'ընէ, լուծեամբ
անցնել կարելի չէ:

Երբ՝ Մեծ. Ուսուցչապետին Անանունի
հանգեպ բունած սկզբնականե քատելով, շատ
ընական է այս հետեւութիւնը, եւ Նոյն իսկ
կրնայ ըլլալ, որ Բագրատունեաց լայկնե ուղ-
ղակի յառաջ բերուել խնդրքին միջնորդուե-
լով, մանաւանդ որ խմբագրութիւնն ալ կա-
տարուած է ճիշտ այն տեղները, երբ Բագրա-
տունները Հայ Նախարարաց մէջ ամենամեծ
հեղինակութիւնը կը վայելէին: Բագրատունի-
ները Հայկոյ հետ միացընող հատուածն՝ ալ

1 «Ան (Փատուս ալ) ծնաւ: Գրաւորս, եւ զխալարստ,
եւ Բագրատուն Ծնաւ: Գրի իւրստ, եւ իւր իւրստ Ծնաւ: Գրաւորս,
եւ որդիք Բայարատայ Ժողովարդին Գրաւորս: Ի իւր
իւրստը ի կոյման արեւմտի, պոյսինը եւ Անգեղ տուն:
Ժամ զի կոյման Բագրատուն եւ Անգեղ, զոր է ժամանակն
պոյսինի ազգ բարբարոսաց աստուած կոչեցին, էջ 6:

¹ Դոն օրացը գործած են այս տպատմութեան
վրայ խօսող բոլոր մատենագիրները:

այնչափ վաւերական չիրեւար, թէ ինչուեւ կասկածելի է, եւ թէ նախորդ եւ յաջորդ Հասուածներուն հետ կապակցութիւնը այնչափ զգալի է: Թերեւս խմբագիրը նոյն գաղափարին միտած ըլլայ Անանունի վերոյիշեալ Հասուածին՝ Բազարատն Փառազեան յորդանոց Արամանեկայ խօսքին, որ ընդհանուր իմաստով ալ կրնայ առնուիլ, իսկ թէ Բազարատունիները վարդապետ Հայ Նախարարաց կարգին մէջ շատ մեծ՝ եւ նոյն իսկ Մեծ. Ուսուցչապետէն Փաւստոսի դիտարկները հոգեւորական՝ Մամիկոնեաններին աւելի մեծ գիրք ունենին, կը վկայէ նոյն ինքն Փաւստոս իւր վերոյիշեալ Հասուածին մէջ, կը վկայէ նաեւ Ազատականգեղոս (Հմմտ. էջ 414, 480) ըստ Նոր Հրատարակութեան)՝ «Թագապետ, կամ՝ թագադիր, եւ՝ «սապետ», պատուանուններն «միայն» շատ բան կը յայտնեն արդեն, ինչը ըլլայ Համար քիչ նշանակութիւն չունի նաեւ այն իրողութիւնը, որ 483ին ապստամբութեան ատեն Հայ Նախարարները փոխանակ վաճառ Մամիկոնեան, որ ապստամբութեան զուլան էր, ընտրելու, Սահակ Բազարատունին կ'ընտրեն, մարզպան Հայաստանի:

Ուրեմն եթէ Անանունի մէջ Բազարատունիները բարձրացրելու ձգտում մը կայ, այն՝ առնչութիւն չունի մեր Հասուածին հետ, որուն Բազարատունաց մասին աւանդութիւնը իւր մէկ մասերովը Համապատասխան է Փաւստոսի՝ եւ Սիւլան Փաւստոսի պատմաններուն, տարբերութիւն մը կայ ի հարկէ, բայց այս տարբերութիւնը այնչափ է, որչափ կարեւոր է մտածել մինչեւ նոյն հեղինակին կողմանէ ընդարձակագոյնս պատմականին եւ յետոյ առթիւ մը Նոյնին Հասուած աշխատանքին միջեւ: Մեծ. Ուսուցչապետը թերեւս իրաւունք ունենայ ըսելու թէ Անանունի մէջ 878/9 տեղի ունեցած վաղարշապար Բազարատունաց իշխանին գոտիքի հետ առնչութիւնը առաջին արշակունի թագաւորին ժամանակը փոխադրուած է. բայց այս փոխադրութիւնը կատարուած է ինքնին իսկ Փաւստոսէն կամ՝ օգնութեան աւանդութեան մը եւ կամ՝ Արշակունեաց Հարատուութեան սկիզբն ու վախճանը, որ ըստ Փաւստոսի արդեն մերձեցած էր, այսպիսի սրտաշարժ եղելութեամբ մը իրարու հետ կապելու համար:

Անանունի Մամիկոնեանց հասուածը շատ ընդարձակ ըլլալուն՝ յառաջ շնոր բերելու, ընթերցողը գործքիս վերջը հրատարակելիք դասական հաստատողներու կարգին մէջ՝ զայն եւս տեմեղու առիթը պիտի ունենայ: Ամբողջին բո-

վանդութիւնը համառօտեւ այս է. Պատմագիրը իւր ին խօսակցութիւն մը ունեցած է՝ «առաջը այն խոսքով», չենաստանեն եկած դեպքաներուն հետ», որոնք՝ «Ասեն գուսակը եւ ի մերում աշխարհին յերգս իւրեանց՝ «Դժարմիկն եւ զլոռնակն արք երկուս լեալ քաջս եւ գիտաւոր եղարս հարադատս», եւն իսցողը հաստատած են եղեր Հայոց մէջ տարածուած աւանդութիւնը. որուն համաձայն երկու եղբայրներու հայրը լիտնամ, որ չենաց թագաւորութեան երկրորդ ամիտը ուներ, մեռնելէն վերջը, մայրը կամուսնանայ չենաց թագաւորին հետ, ուսկից չենբաւոր անուամբ տղայ մը կը ծնեն, որ եւ կ'ըլլայ յետոյ ժառանգ թագաւորութեան: Ասոր վրայ երկու եղբայրները կ'ապստամբին, բայց շարաշար յաղթուելով՝ կը փախչին Պարթիւնաց Արտաշէսէն: Թագաւորին ջով, որ չենաց թագաւորին հետ պատերազմի չբռնուելու համար՝ զանաք իրենց ընտանեաց Հայաստան կը խաւրի:

Արդ այս զարմանալի աւանդութեան խօսկապէս մանրանկարն է Փաւստոսի Մամիկոնեանց ծագման նկատմամբ պատմածը: «... Դա մեր շեմք իսկ լեալ մեր ծառայք, այլ ընկելը մեր եւ ի վերոյ քան զմեզ, զի նախնիքն մեր լեալ էին թագաւորը աշխարհին ճենաց. եւ վառն եղբայր իւրեանց գրգռութեան, զի արին մեծ անկեալ է ի վերայ, վառն այնորիկ եմք գնացեալք եւ վառն հանգստի գտանելոյ եկեալ դադարեալ եմք», 208 (Հմմտ. նաեւ էջ 167 եւ Նոյնպէս 203 քիչ մը վար): Չեր ծառաները չենք, վառն զի չենաց թագաւորական ցեղէն ենք. բայց գահակալութեան կոխ ծագելով, եւ վառն եղբայր իւրեանց գրգռութեան», որ եւ եղած է ուղղակի մեր նախահայրը (Մամիկն եւ Անան) յանցանքով, «զի արին մեծ անկեալ է ի վերայ», պարտուած են փախած են անկից մեր նախնիք, «վառն այնորիկ եմք գնացեալք», եւ գահը բարձրացող եղբոր ձեռքը այլ եւս չիյնալու համար հոս եկած բնական ենք, «եւ վառն հանգստի գտանելոյ եկեալ դադարեալ եմք»: Երկուքին համաձայնութեան ինչ աստիճանի ըլլալուն վրայ կատարուած գաղափար մը կազմելու համար, լսելու ենք նաեւ խորհնացող Մամիկոնեանց վրայ աւանդածը: խորհնացող

1. Հ. Դ. Արթուր, որ չենք գիտեր, ինչ պատճառներու վրայ յեղած զ'Անանի վերջին քերթողի կ'ընենայ, այս խօսակցութեան մեծ կարեւորութիւն կու տայ, (տե՛ս ձեռք. Ամ. 1911 էջ 528), փնդգծա պատգամաւորներուն բերանը դրուած խօսքերն յայտնի կը տեսնուի որ աւանդութեան հեղինակութիւն մը տալու համար՝ հարաւան է:

Համաձայն Մամիկոնեաները Հայաստան եկած են ոչ թե Պարթևաց Արտաշես թագաւորին, այլ "Արտաշէի որդւոյ Սասանայ", ժամանակ. իւր ճննարկութիւնը, որ Արքով անուն մըն ալ ստա- յած է, Մամիկոնեանց Հետ եղբայրակցութիւն չունի մնաւ: Մամիկոնեանց նախահայրն ալ մէկ հոգի է Մամիգուն (== Մամ եւ Կուն) անունամբ, որ Բղդոսի ըստած մէկուն Հետ ճննարկութիւն որդայնիորդի էր: Օր մը Բղդոսի թագաւորին առ- ջնւ է Մամիգունի վրայ շարախօսութիւն կ'ընէ, Մամիգուն ալ թագաւորին ձեռքէն ազատելու համար կը փախչի Արտաշէի թագաւորին քով, որ սակայն մեռնելով՝ իւր որդին Հայուհի զՄամ- գուն Հայաստան կը խաւրէ:

Մամիգուն անունն վրայ շատ խոսուած է. իշխան Մ. Թումանեան զայն յտառը կը բերէ Չինաստանի ճէն Հարատութեան թագաւորներուն առանձնայատուկ Դուռ-Գու-Ման կամ Ման- գուն անունէն (Հանգ. Ամս. 1911, էջ 519). Անահիթի 1908 տարւոյ 1—4. Թիւերուն մէջ անունն նկատուեցաւ թաթարական ա- նուն մը, եւ իբրեք կիրակոս Գանձակեցւոյն պատմութիւն համեմատ Մոնղոլներու մէկ խաւը Մամիգուն կ'անուանէր. կան դժու. ուրիշ կար- ճիքներ ալ (Համա. Բազմ. 1906, 390), բայց այսօր այլ եւս չի կրնար տարակուսել թէ "Մամիկոնեան" ի "Մամ" ու "Կուն" անուններէ Անանուեան ստուգաբանութիւնը՝ խորեանացի անհաւանական գտած է երկուքը իրարու հետ դարձեալ միացնելով իւր սովորական ճարտարութեամբ օտարահնչուն "Մամիգուն", ի վերածած է: Հետեւեալ խորեանացւոյ Մամ. գունը պատմական հիմ չունի ընտել. ստուգ. է "Մամ" եւ "Կուն" ստուգաբանութիւնը շատ տղայական կ'երեւայ, բայց այն եւս ստուգ. է, որ Մամիկոնեանց ծագման բուն աւանգու. թիւնը՝ Հայաստան գաղղնող մէկ քաւելի նախահայրներ կ'ընդունին եւ նոյն իսկ "Մամ" եւ "Կուն" ա- նուններուն հետքերն կը նշմարուին պատմու- թեան մէջ. "Մամ", Սերեոսի, իսկ "Կուն", Փաւ- ստոսի մէջ. երկուքն ալ իրեւ. անուն Մամիկո- նեան իշխաններու, փաւստոսի թէ վենետիկի եւ թէ Պետերբուրգի հրատարակիչները չեն հա- մարձակած Մանուէլ Մամիկոնեանին եղբոր Կոմս. անունը "Կուն", ի փոխելու, շատ շնորհակալ ենք, որ գէթ ըսած են թէ Չեռագիրներու "Եամ- նայն" օրինակս՝ չորսին մէկը եւ այն՝ առաջինը միշտ Կուն է: Մենք ալ երկու Չեռագիրներու

հետ համեմատեցինք ու գտանք նոյնպէս: Անանուի Մամիկոնեանց հատուածին "յայտմանն այն է սպարապետ", բացատրութիւնն ալ, որ բառական թարգմանութեամբ կը նշա- նակէ՝ "ասկից կամ այս ցեղէն է սպարապետը, քիչ նշանակութիւն չունի, է—թ գարեբու մա- տենագիր մը այսպէս գրած ժամանակ կ'ենթա- գրէ որ նոյն ատենները սպարապետութիւն կար եւ Մամիկոնեանց ձեռքն էր, մինչդեռ պատմու- թիւնը մեզի կը սորվեցնէ, որ Ջ. Գարէն ի վեր Մամիկոնեանները այսպիսի պաշտօնն մը զբոլու- ած էին: Ասոր վրայ աւելցնելու է նաեւ այն կէտն, որ Անանունը իւր՝ Խոսրով թագաւորի մը ժամանակ ապրելուն մասին ըրած անուշազգի յայտարարութիւնը կատարելագոյն կը համա- ձայնի փաւստոսի ժամանակին, որ իւր պատմու- թիւնը կ'աւարտէ Հայոց Ոսորով Գ. Թաւա- ւորին ժամանակները՝:

Պատմականորէն զուգակից են նոյնպէս հետեւեալ հատուածները:

Անանուն

"Եւ հրամայէ Համ- բաժ ասնէլ զիյի նորա (Ա- րայի) ի վերադառնալ (առ- յալ) ապարանից Էւրոց: Էւ ասէ. "Ես ասացից առ- առածոց լիզելը զվէր նո- րա եւ կնքանաւսցի, իսկ իրեւ. նեխցաւ. զի նորա ի վերադառնալ, հրամայեց զազանի ընկնելու ի վիշ եւ ծածկել: Եւ զազարէ զոմն ի համանաց իւրոց այր պատշաճող եւ համա- հանէ զԱյայի լիզելու աստ- ուածոցն եւ յարուցանել... եւ այնպէս համբաւ հանէ Արայիզաց Տիկինն Շամի- րամ", 5—6.

Փաւստոս

"Եւ եղև իրեւ. տարան զմարմինն սպարապետի Մանուէլի ի տուն իւր առ ընտանիք իւր, ոչ հաւա- տային ընտանիք նորա մա- հան նորա: իսկ կէպը յառնելոյ ակն ունէին նմա. մինչեւ զգնալին անդէն ի վիշեցն կարեալ կեցցին եւ հանին եղին ի տանիսն աշտարակին միոյ, ու եկին զոմն ի համանաց իւրոց այր պատշաճող եւ համա- հանէ զԱյայի լիզելու աստ- ուածոցն եւ յարուցանել... եւ այնպէս համբաւ հանէ Արայիզաց Տիկինն Շամի- րամ", 5—6.

"Արայիզ", եւ "Ալէիզ", ընթերցուած- ները ամենեւին ինքիւր չեն վերցնել. միեւնոյն տարբերութիւնը կայ նաեւ. Եղնիկի մէջ (Եղնիկ, ղենետիկ 1826 էջ 94), այս երկու անուանց վրայ ուրիշ առթիւ: Պատմական-զուգակցական աղբյուրներ կարելի էր փնտռել նոյնպէս Անանունի եւ փաւստոսի Արշակունի ալ եւ այլ թագաւո- րական ծիւղերուն նկատմամբ աւանդածներուն

1 Գ. Յէր-Մկրտչեան "Zeitschrift für armenische Philologie" Կն մէջ (II. էջ 280—281) համեմատ բայց շատ զբաււր փաստերով կը ցուցնէ թէ "Փաւստոսայ Բիւզան- ղացւոյ, անուանալ կ'ակնարկէ "Եւր խոսողաւ եւ լըշա- կայ թագաւորացն" այսպէս թեւակալ փաւստոս եպիս- կոպոսը:

1 Եւս նաեւ Ն. Աշոնց "Национальная история Армян", էջ 26—27:

միջև, բայց դժբախտաբար Անանունի համապատասխան հաստատանին մէջ ձեռք մտած է, միայն այսչափով յայտնի է, որ երկուքն ալ «յերկրին ֆուշանաց ի Բա՛Տ քաղաքի», Արշակունի մեծ տոհմ մը կ'ընդունին:

Գտադրութեան արժանի է նաեւ այն կէտն, որ Անանունի նախնական շայտատանի սահմաններն ընդհանրապէս ծանօթ են փաւստոսի. այսպէս փաւստոս գիտե՛, որ շայտատան նախնարար մինչեւ կապագովիկա կը տարածուէր, «սուքեր հրեշտակս առ Թագաւորն Յունաց, թե՛ն կեսարեաւ հետ՝ եւ տառն քաղաք մեր լեալ է» (Փաւստոս, էջ 195). գիտե՛ նաեւ թէ հարաւային կողմանէ կը տարածուէր մինչեւ Ասորոց եւ Թաճկաց երկիրները, վասն զի՝ «...եւ զԱւուհա քաղաք շինեալ է նախնեացն մերոց» (ախ.) եւ ուրիշ տեղ մը Նաոու քեզ զՄարին քաղաք՝ որ է յարուեստանի՝ եւ մէջնաբարհճին շայտ՝ ձեռն[ժափ] եմ» (էջ 116), ուսկից հետեւի, որ նաեւ զԱրուստատն շայտատանի մաս կը համարէր: Նշելով փաւստոսի առջեւ իսմուկ չեն մնացած Անանունի մէջ գծուած շայտատանի հիւսիսային եւ արեւելեան սահմաները. այս տեսակէտէ շատ հետաքրքրական են փաւստոսի նախարարաց Արշաթ Թագաւորեն հեռանալի վերջը Մուշէղ սպարապետին ձեռք տուածութիւն վրայ գրած բլուխները (Հմմտ. էջ 175—178): Սեբեոսի շայտատանի հին սահմանները (էջ 37) ապահով Անանունէն առնուած են. «զի առ նախնաքն իսկ Ձեզ լեալ է, նախագասութիւնը անոր ակնարկութիւնն է: Սեբեոսի «նորդիականն ի վրայ յեղած» Անանունի «նոր-Շիրակ, ը կ'ուղղենք «նորդիական» համաձայն փաւստոսի ուղղագրութեան (Հմմտ. էջ 135, 175):

1 Անուն առ ուղղագրութեան մասին տես Marquart, Erdg. 165 եւ 189. Հմմտ. նաեւ Արշաթեանի նոր հրատարակութիւնը: Արուստատն շայտատանի արարական սահմանագաւառը իր Մարին մայրաքաղաքով 297էն ի վեր Հռոմէական ձեռքէ էր, բայց 383ին խաղաղութեամբը Պարսից անցաւ:

2 Fr Murad մեծապէս կը սխալի, երբ կը կարծէ, թէ «Մէջ մեր միջն ախարհն» շայտն կը համապատասխանէ Արարատ նահանգին, եւ ըստ այնմ ալ զայն կը Թաղմանե (Zentralprovinz) (Ararat und Masis, S. 21): Վասն զի Փաւստոսի մէջ քանի անգամ որ «միջախարհն» կու գայ միշտ հակադրուած է շայտատանի սահմանագաւառներուն, Հմմտ. Փաւստոս, էջ 116, 119, 121, եւ 181. որ է ըսել «միջախարհն» պիտի նշանակէ երկրին կենդրոնական մասը կազմող նահանգները, այսինքն՝ Արարատ, Բարդէ քաղաք եւ Թարս: «Եւ ինքն դայր հաստներ ի միջախարհն» շայտն ի գաւառն Արարատուն խաղաքն իմաստն է. իսկ ինքն եկաւ շայտն միջախարհին Արարատ գաւառը կամ նահանգը:

Սակայն երկուքին մէջ եղած եթէ ոչ ամենամեծ գէթ ամենահետաքրքրական համաձայնութիւնը փաւստոսի «Սարարադի եւ Անանունի» Արարադի եւ անոնց յարակից պատմականքներուն մէջն է:

Անանուն

Իրո՞ք այն են անունը աղգածինն արանց անդրանկեցն ի Բարեկուն, գնա. կողմն մեծնացաւոց. . . ցիւցն ընդ կողմնս հիւսիսոյ յերկրն Արարադայ: Ձի չուեաց խաղաղ գնաց Լայկն ի Բարեկուն կնաւն եւ որդեղքն եւ ամենայն աղիւիւն հանդերձ: Եւ չու գաւ ընտանցաւ յերկրն լեաւն Սարարադայ ի սահմանս այցառեալսն տերութեան ի գաւառն Կորդուաց: . . . Սա եկեալ քանկեալ փափաքեալ մեծաւ տնայնոց աղաքի զԱտուած տեսնել զգիտական զտապալմն Նոյեան շինուածին, զի յայտ լեղին ճանգաւ. նա ի ըրեղեղն, 19—20:

Առաջին նայուածքով մարդ կը կարծէ թէ հատուածներու համաձայնութեան կէտերը այնչափ ընչին են, որ իբրեւ ապացոյց յառաջ բերել չարժեք. բայց մտադիր ակնարկ մը խնդրոյն ուրիշ գոյն կու տայ: Նախ թէ փաւստոսի Սարարադ լեռը Անանունի Արարադ երկրին մէջ կ'իյնայ, յայտնի է անկից, որ Անանուն զԱրարադ կը դնէ չաբի հարաւային կողմերը (էջ 2) եւ կորդուաց նահանգը կամ Սարարադայ երկիրը ճիշտ չաբի հարաւային կողմին է: Երկրորդ՝ որ խնդրոյս համար վճռական ապացոյց մըն է, Անանունը Արարատայ հետ այնպիսի պատմական իրողութիւն մը կը կապէ, որ կու գայ կը միանայ փաւստոսի Նոյեան տապանին մասին պատմածներուն հետ: Անանունի համաձայն շայկ Բաբելոնէն ելելով՝ կու գայ կը բնակի Արարադայ լեռն մը ստորոտը այն տան մէջ, զոր իւր շայկը Զրուան եղբայր հետ ի միասին շինած էր: Արդ Զրուան հոս պատմագիտուն կը համապատասխանէ Թաբեթի եւ շայտն նախահայրն ալ քիչ մը վար արդէն կ'անուանուի «Լայկն Թաբեթայն» (էջ 4), ուրեմն Անանուն լեռնայն փաւստոսի հետ կ'ընդունի թէ շայկ իր ընտանիքը հաստատուած էր այն լեռն ստորոտը, որ երբեմն Նոյեան տապանին իջավայրը եղած էր:

Գիտելի կէտ մըն է նաեւ «Սարա-
րադ», եւ «Արարադ», ուղղագրութիւնը՝ Այս
երկու՝ իրենց աւանդութեամբը միայն փաստոսի
եւ Անտոնի առանձնայատուկ անունները, հա-
կառակ Ս. Գրոց եւ ընդհանրապէս հայ մա-
տենագրութեան սովորական ուղղագրութեան,
ամէն անգամուն Գով կը տառադարձուին,
մինչդեռ Հայաստանի համառուն նահանգը
«Արարատ» միշտ «Արարատ»¹:

Մեր կարծեմք՝ ինչպէս արդէն ցուցցած
ենք Յուշարանի մէջ հրատարակուած մեր՝
«Սարարադ» թէ Արարադ, աշխատութեան
մէջ, նոյն իսկ փաստոսի «Սարարադ»ը նախ-
նարար «Արարադ», եր, զոր հաստատած էինք
գլխաւորաբար այն սկզբամբ թէ քանի որ Ա-
նտոնի վերոյիշեալ հաստածը փաստոսի
Առաջին պատմութեան կը վերաբերի, եւ այն
ալ ստոյգ է, որ «Արարադ»ը թէ իր նշոյեան
տապանին աւանդութեամբը եւ թէ իբրեւ
աշխարհագրական անուն ծննդոց գրեւէ կա-
խում ունի, «Սարարադ»ը, որ հոս նշոյպէս
շնորհիւ Ս. Գրոց աղբեղութեան մեզ կը ներ-
կայանայ իբրեւ «Արարադ», երկրին տնայնակ իր
լիոք, պէտք է ուղղել «Արարադ», համաձայն
Ս. Գրոց Նշեքսանդրեան թարգմանութեան եւ
քանի մը Ս. Հարց ըմբռման Դաշնիքի (1912,
թիւ 842) Յուշարանի նուիրած մէկ քննադա-
տականին մէջ մեր այս տեսութիւնը անհաւա-
նական գտնուած է եւ կը խոստացուի այս մա-
սին գրել ուրիշ առթիւ, իւր սպասներ խոստ-
ման գործարարութեան:

Հոս մեր ցուցումները շարքը
կը վերջանայ, Անտոնի խնդիրը այլ եւս
լուծուած է. եւ անոր հետ լուծուած է միան-
գամայն խորենացւոյ գլխաւոր աղբեր խնդիրը,
«Մարարադ»ս կատարան Փաւստոս է, որուն
հետ սակայն վարուած է այնպէս, ինչպէս
անոր Բ. Պատմութիւն հետ. Սարկոքէն կա-
պուած է, բայց սարուկ ճնկատուելու վախէն,
մանաւանդ թէ ինքն իրեն շատ աւելի մեծ հե-
ղինակութիւն մը տալու տենչալքին փաստոսէն
պատմուածը միշտ այլափոխած եւ կամ՝ Ե.
Գաղղաշեանի լեզուախօսելով, «խարդախած է»,
Երկուքին համեմատական ուսումնասիրութիւնը
շատ թաքուն իրողութիւններ հրապարակ պիտի
հանէ:

(Ալեքէ Բու Լեւոն)

Հ. Ա. ՄԱՆԻՆԻՆ

ՉԵՐԻՐԻՆԻՆԻՆԻ ՀԱՄԱՐԱՆԻՆԻ ԵՒ ՔՆՆԱԿԻՆԻ
ՅԵՐԻՆԻՆԻ, ԳՆԱՐԱՆԻՆԻ, ԹԵՐԵՐԻՆԻՆԻ
ԵՒ ՄԵՐԻՆԻՆԻ ԵՐԵՐԻՆԻ ՀԱՄ ՄԵՐԻՆԻՆԻ

Երբեմն լայն գրականութիւնը տակաւին
է յարգուած քննադատութիւն յորինուած ամ-
բողջական հրատարակութեամբ ոչ Եւրոպայի
մէջ եւ ոչ մեր քով՝ Երբեմն գործող վեներա-
կի քառահարկ տպագրութիւնը¹ վերապահուոր
ձեռագրերն ու «ցիւղաբայ», հաստատարի՝ ար-
տագրութիւնն է պարզապէս, ուր չի մատուոր
ձեռք մը՝ որ փոյժ տարած ըլլայ գոնէ ակնյայտի
վերապարտութիւններն ուղղագրելու, քննակա-
միտք մը՝ որ մամուլի յանձնուելի հաստատին
հարազատութեան կամ ոչ՝ հարազատութեան
մասին գոնէ տարակույս յարցած ըլլայ, Der Text
ist durch Myriaden von Fehlern verun-
staltet und der Leser muss sich in diesem
Gestrüppe Schritt für Schritt durch Emen-
dationen den Weg bahnen. Կրու՝ Դաշնիքի
այս բացատրութիւնը² որչափ ալ չափազանց
ըլլայ հայ հրատարակութեան համար, այսու
հանդերձ մութ ու անորոշ հաստատներ, տա-
րակական, կապանելի բառեր ու ձեւեր կը
հարկադրեն զմեզ իրապէս՝ «այս խոռոպեալ
մացառութիւն մէջն արբաբութիւններով քայլ
առ քայլ միայն ճանապարհ հորդել» Այս
քրտնաբեր աշխատութիւնը բնագրական համե-
մատութիւններով փոքր ի շատէ կը նուազեր
անշուշտ եթէ հայերէն ծանօթ բնագրին հա-
մապատասխան ասորի բնագիրը տուած չըլլար
իւր ինքնակց գոյութիւնը³. Կարեւոր պակաս
մըն է այս բնակարար, զոր առ այժմ կը
մեղմ գոնէ ձեռագրական համեմատութեան
կարելիութիւնը: Եթէ ճիշտ մատենագրաններու
անարգել մուտ գործող գրաւորներն յանձն
առնուին ձեռագրական պարզ համեմատութիւն-
ներով միայն մատչելի ընել հասարակութեան
այլուստ անհպելի ձեռագրերն ու կարեւոր ըն-
թերցողները, այսու, կը կարծենք, պատահա-
կին կը տրուէր նախնեաց մատենագրութիւն-
ներով զբաղող անհատի մը՝ ճիշտ ցանց սփռուած
համեմատութիւններն ի մի հաւաքելով կազմել
լստ կարեւորն անդի ու անսխալ բնագիր մը:

¹ Սերբի Երբեմն Մատենագրութիւնը, 4 հատ.
Վեներա 1836:

² K. Krumbacher, Miscellen zu Romanos,
München 1907, 79.

³ Այս մասին ուրիշ առթիւ պիտի խօսենք: